

10 116, 125, 127

РАДЯНСЬКА
ШКОЛА

5-6

Видавництво
„Радянська Школа“

1945

Навчання граматики за К. Д. Ушинським

«... Точніші спостереження над властивостями мови, перше обізнання з народною літературою та старанні історичні дослідження показали, — писав К. Д. Ушинський ще в 1870 році, — як дереться по всіх швах колишня німецько-латинська грамика, силоміць натягнута на нашу могутню й усе ще ростучу мову» («Руководство к преподаванию по «Родному слову», ч. II, изд. 6-е, С.-П., 1880, с. 3).

Високо оцінюючи успіхи вітчизняної наукової філології, К. Д. Ушинський усвідомлював і потребу створення підручника з граматики для дітей, логічно побудованого та приступного.

Грамотичні праці (підручники) Аксакова, Буслаєва, Некрасова, Богородицького з педагогічного погляду не задовольняли Ушинського. Він ясно бачив різницю між університетом і гімназією. «Историческую грамматику» Буслаєва К. Д. Ушинський вважав, звичайно, непридатною для дітей 10—14 років.

Зовсім нема підстав бачити в цьому принципове заперечення Ушинським історизму в навчанні граматики в школі. Він сам вводив приступні учням історичні довідки в третій частині «Родного слова», але разом і підкреслював, що легко переконатися в неможливості початкового викладання дітям граматики вітчизняної мови за такими підручниками, якими є, наприклад, підручники Буслаєва і Поліванова, де «закони російської мови виводяться історично, з порівняння її з церковно-слов'янською, а іноді навіть і з іншими слов'янськими наріччями» («Руководство...», ч. II, с. 8).

Як і підручник Поліванова («Учебн. Этимол. «Поливанова», М., 1867), Ушинський вважав «Учебник русской грамматики» (М., 1869) Буслаєва непристосованим для початкового навчання. З приводу цих підручників К. Д. Ушинський писав: «Які б не були якості цих підручників, але нема сумніву, що вони і навіть самий той шлях, яким вони йдуть, зовсім непридатні для по-

чаткового викладання граматики. А втім обидва автори й самі це визнають. Буслаєв, у своїй книжці «О преподавании отечественного языка» (М., 1867), показує для початкового вивчення граматики зовсім не той шлях, яким іде він у своєму «Підручнику» («Руководство...», с. 8).

Чи можлива і потрібна в нижчих класах школи грамика?

Відповіддю на це запитання може бути категоричне твердження К. Д. Ушинського: «... Ми можемо вважати доведеним, що не тільки несвідома навичка, але й виклад граматичних понять і правил (підкр. наше — В. М.) повинні знайти собі місце у нижчих класах, ще попередю вивчення граматики за підручниками, подібними до підручників Буслаєва і Поліванова» («Руководство...», с. 10).

«... Для засвоєння правильного письма дітьми, звісно, потрібна практика, але практика, керована граматиною», — писав Ушинський («Руководство...», с. 9).

Наводячи слова Некрасова про те, що «грамика не навчає говорити і писати правильно, що і те і друге значно легше набувається навичкою, практикою» («О значении форм русского глагола», с. 4), К. Д. Ушинський говорить: «Ми знаємо цей ходячий погляд, що тепер у такій же моді, в якій був колись погляд протилежний, що російська грамика вчить говорити та писати правильно по-російському; але думаємо, що обидва ці погляди однаково однобічні і тому неправдиві. Якщо росіяни не з граматики навчаються говорити правильно по-російському, то не можна ніяк сказати, щоб без граматики, однією навичкою, ще легше було навчитися правильно писати, ніж з допомогою граматики» («Руководство...», с. 9).

В тих же методичних вказівках (див. «Руководство...», с. 8) Ушинський висловив дуже цікаву думку про те, що «правила навичкою не засвоюються, хоч і можна засвоїти навичкою додержання якогонебудь

правила, навіть не маючи поняття про саме правило». Але таке засвоєння, що не спирається на свідомість, на його думку, надто довге і тяжке для дітей. З другого боку, видатний педагог, Ушинський, розумів, що граматична правильність мови спирається не тільки на знання, але й на навички, оскільки становить собою складну систему умінь швидко застосовувати численні правила на письмі. Він ніколи не перебільшував ваги технічної грамотності, значення орфографії, проте, все ж відводив їй відповідне місце в системі освіти, а освоєння дітьми граматичної правильності письмової мови радив вивертити до 12 або 13 років. Цей вік Ушинський вважав найвідповіднішим для успішного набуття та зміцнення орфографічних умінь.

Найважливішим у всій системі поглядів Ушинського на навчання мови є його глибоке переконання, що шкільна граматики потрібна не тільки для засвоєння орфографії учнями. Вивчення граматики сприяє розвиткові логічного мислення дітей.

Неопрацьованість граматики для початкового навчання за часів Ушинського негативно позначалася і на грамотності учнів з рідної мови, і на засвоєнні інших мов. Осць чому Ушинський наважився, усвідомлюючи всю складність цього завдання, зробити спробу перемогти труднощі, що чекали його на цьому шляху, і побудувати свою початкову, «провізуарну» граматику для школи.

До питання про місце граматики в навчанні дітей та виклад граматичного матеріалу Ушинський підходив, усвідомлюючи природу мови, її функцій та значення для розвитку логічного мислення. Мова, підкреслює Ушинський, не щось природжене і не дар неба, а наслідок безперервної, довгої праці людини ще з давніших часів. Дитина від батьків, від оточення переймає, засвоює вже готову, утворену ще до неї мову. Тому, зрозуміло, що вже шестирічна дитина сприймає від дорослих чимало й таких слів та зворотів, які виражають міркування, думки, поняття, почуття, що до них сама дитина в своєму розвитку ще не дійшла.

Звідси Ушинський виводить і обов'язки вчителя початкового курсу рідної мови: постійно дбати, щоб дитина все більше розумово опановувала запозичені з оточення скарби мови, хоч це часто й не легко дається; виправляти й доповнювати запас слів дитини; допомагати їй опановувати мову не тільки звичайним наслідуванням, а й через самоспостереження, усвідомлення різних елементів мови, зокрема — граматичних її форм; зразу ж з перших років навчання забезпечити повне розуміння вивчаного з мови дітьми, чітке усвідомлення письмової та друкованої мови; навчити

й саму дитину виражати на письмі свої думки («Руководство...», с. 17).

Ушинський указував на потребу вивчати особливості мови дітей. Він писав, що «мова, переймана дітьми у дорослих, не завжди буває бездоганною: багата в одному відношенні, вона буває іноді дуже бідною в іншому («Руководство...», с. 14). Вона часом містить «неправильності, недомовки, провінціалізми та барбаризми». Відзначаючи, що «чим тісніша і бідніша та сфера, в якій вросла дитина, тим скудніший її словесний запас», він тут же додає, що не треба думати, ніби «ця скудість слів і зворотів» є особливістю саме дітей з бідніших соціальних верств: «часто дитина багатого класу бідніша в цьому відношенні від дитини селянина» (там же, с. 14).

Обов'язком учителя, пише він, є усувати в мові дітей запозичені провінціалізми, в інших випадках — не на місці вжиті іномовні слова та звороти, уточнювати значення деяких слів та виразів, оскільки дуже часто в тому суспільному середовищі, в якому дитина засвоює рідну мову, численні слова і звороти, що мають вужче значення, вживаються в значенні ширшому і, навпаки, словам та зворотам, які мають ширше значення, надається часто якийнебудь особливий, вузький зміст («Руководство...», ч. II, с. 15).

Якого значення надавав Ушинський граматиці в школі та який шлях освоєння початкових граматичних знань йому видавався природнішим, видно з його думок про філологію, про граматику та її відмінність від інших наук.

«...Філологія, — писав Ушинський, — тобто усвідомлення душевних законів та історичних впливів, що за них утворювалася й існує мова, починається вже з самих перших років навчання — починається з тієї хвилини, коли дитина усвідомить зв'язок підмета з присудком або узгодження прикметника з іменником. Таким чином, граматики є початком філології, і в той же час початком самоспостережень людини над своїм душевним життям» («Руководство...», ч. II, с.с. 15, 16).

Якщо інші, «численні науки збагачують тільки свідомість дитини, даючи їй нові й нові факти», то логічна граматики «починає розвивати самосвідомість людини» (там же, с. 16). «Якщо мова є витвір самосвідомості, засвоєний потім не-свідомим наслідуванням, — писав далі Ушинський, — то і вивчення граматики мови повинно виникати для дитини з її власних спостережень над тим, як вона говорить. І що самостійніше будуть розроблені ці самоспостереження, тим краще. А втім зрозуміло, само собою, що через свою абстрактність і незвичайну складність свого предмета, ці самоспостереження не можуть бути

швидко та успішно самою дитиною, без керівництва наставника... Керуючим цим процесом, треба «запитати дитину спрямувати думку дитини на неї ж мову та на її мову, що не легко, але на десятому році життя цілком можливо» («Руководство...», ч. II, с. 16).

Ці досить складні й різноманітні завдання, що постають перед учителем рідної мови в початковій школі, можна здійснити, на думку К. Д. Ушинського, через такі види занять: «1) бесіди з дітьми, 2) доладне читання і вивчення напам'ять літературних зразків і 3) вивчення граматики» («Руководство...», ч. II, с. 17).

Зовсім не випадково, подаючи зауваження про бесіду з дітьми, Ушинський висловлює таку думку про граматику: «Сама граматика є не що інше, як логіка мови, тобто висновки з спостережень над нею, хоч сама мова є далеко не витвір однієї логіки, як це хочуть провести деякі граматисти, але також витвір почуття та історії, які безнастанно розривають всяку логіку. Але якщо ми хочемо з'ясувати зв'язок між логікою та мовою і внести якнайбільше логічних елементів у мову людини, то не можемо зробити це краще ні на чому, як на спостереженнях над предметами та явищами природи, бо з цих саме спостережень і вийшла вся логіка мови» («Руководство...», ч. II, с. 20).

Спочатку спробуємо проаналізувати зміст поданих вище думок Ушинського. Поділяючи, очевидно, думку Буслаєва про зв'язок логіки і граматики, він, як бачимо, не отожднює мову і логіку. В мові, на його погляд, відображається не тільки індивідуальне, але й суспільне, загальне. Звернення до природи для з'ясування зв'язку між логікою і мовою, хоч воно може видаватися нам вузьким, виявляє тут, насамперед, прагнення вказати на матеріалістичну, реальну основу логіки. Для часів Ушинського це було певним поступом у науці. Якщо ми пильніше придивимося до спрямування бесід з дітьми, рекомендованих Ушинським, то переконаємося, що й тут висувається завдання, розвиваючи у дітей мову, виховувати в них логічне мислення.

Вбачаючи в добрій усній мові основу розвитку письмової мови, засуджуючи культивування порожньої балаканини, яке мало в той час місце в родинах заможних верств населення і в школі, Ушинський так окреслює позитивні якості мови: «Та мова дійсно добра, яка виражає якраз те, що повинна виразити...» «Всякі прикраси мови, що не мають стосунку до її змісту, лише псуують її; а відомо, як часто школа, і особливо заснована на самому мовознавстві, розвивала, та й тепер розвиває, пристрасть до цих, так званих, квітів красномовства, а

по-простому, дитячих блискоток і брязкалець, які перешкоджають часто не тільки іншим, але навіть і тому, хто говорить, дійти справжнього змісту його ж власної мови» («Руководство...», ч. II, с. 19).

Основу розумної людської мови Ушинський вбачає «у вірному логічному мисленні, а вірне логічне мислення» вважає зумовленим правильними і точними спостереженнями. Конкретність і логічність через те мають бути невід'ємними рисами бесід з дітьми.

«... Для бесіди з дітьми, — каже Ушинський, — треба добирати предмети, які легко і зручно можуть бути ними спостережані, отже, предмети наочні, і при тому з світу, дітям приступного. Ці спостереження та виникаючі з них бесіди не повинні бути безладними і незв'язаними, а повинні бути розташованими так, щоб нова бесіда доповнювала попередні... У цьому самому зв'язку спостережень і міститься здорова людська логіка» («Руководство...», ч. II, с.с. 19, 20).

Недоладне перескакування в бесіді з дітьми з одного предмета на інший Ушинський розглядав як шкідливе. Воно негативно позначається на запам'ятанні матеріалу, на виробленні в учнів навичок до самостійної праці. Воно вимагає щоразу нових і нових пояснень, які відволікають увагу дітей від найважливішого — від логіки, що становить основу всякої граматики і розумної мови.

Кращими об'єктами для бесіди з дітьми Ушинський вважав предмети природничих наук, бо в них легко простежуються зв'язки речей, явищ природи. В такому доборі Ушинським матеріалу для бесід можна бачити певну однобічність. Але не можна не погодитися з тим, що тут він виявив шире шукання способів унаочнити логічну основу мови шляхом спостережень над найпростішими речами.

Матеріалом для читання та вивчення напам'ять з дітьми за Ушинським мають бути статті різного змісту, написані мовою приступною і правильною з усіх поглядів (стилістичного, нормативного).

На цьому матеріалі вчитель має, на думку Ушинського, провадити працю з дітьми, спрямовану на розвиток їх логічного мислення і мови. «Точне розуміння слів і зворотів, вжитих письменником, з одного боку, вводить дитину в більш і більш свідоме освоєння її власних словесних багатств, а з другого — доповнює і виправляє ці багатства, і дає нарешті дітям добрі словесні звички» («Руководство...», ч. II, с. 24).

Отже, граматику Ушинський розглядає в ряді інших занять з мови і називає граматичні студії важливими, але не винятковими і не переважаючими.

Подібно до того, як бесіда з дітьми та читання, вивчення напам'ять зразкових лі-

тературних творів, так і праця з граматики, на думку Ушинського, має бути спрямована на розвиток мислення дітей та освоєння практичних навичок з мови.

У початковому вивчанні граматики рідної мови Ушинський відрізняє дві мети — внутрішню і зовнішню.

Внутрішня мета виникає з значення граматики як початку самоспостереження людини над власним мисленням і виразом його в словах. Звідси виникає й раціональний засіб вивчати граматику шляхом спостережень над тим, як людина говорить. Тут керівництво вчителя, твердить Ушинський, обов'язкове, але таке, що залишає й максимум самостійності учневі.

Ушинський широко використовує запитальний спосіб викладу. В його граматиці, як він сам підкреслює, більше запитань, ніж догматичних положень. Сам він складає підручник («Родное слово») і радить учителеві працювати так, щоб переходити в навчанні від явищ простих до складних та вчити учнів застосовувати висновки, зроблені з попередніх спостережень, при з'ясуванні нових і складніших явищ.

Повторення в навчанні граматики він вважає обов'язковим і більш потрібним, ніж при засвоєнні будь-якої іншої дисципліни, оскільки тут сам предмет навчання не начинний, його важче спостерігати, запам'ятоване швидше забувається.

Зовнішня мета вивчання граматики рідної мови полягає, на думку Ушинського, «у при звичаюванні дитини до граматично правильного виразу своїх думок усно і переважно на письмі, оскільки виправленню усної мови, через її швидкість, надто мало сприяє вивчення граматики» («Руководство...», ч. II, с. 26).

Ушинський радить з перших же років навчання більше вчити дітей висловлювати свої думки, пильно стежити за правильністю письма, спираючись на граматичні правила, а «примушуючи дітей списувати»... завжди мати на увазі, що ця, хоча й потрібна, але механічна праця свідомості утруднює мислення значно більше, ніж теж механічна робота рук або ніг, за якої голова продовжує працювати вільно» («Руководство...», ч. II, с. 27).

Пояснюючи добір матеріалу до свого підручника, Ушинський зазначає, що для початку йому потрібні були такі елементарні зразки, з яких не може складатися навіть найпростіший літературний твір. Тому зразку довелось подавати завдання для спостережень над формами і законами мови на спеціально добраних прикладах, а потім вже працювати на тексті уривку з казки Пушкіна «О рыбаке и рыбке». Оскільки тексти казки майже поспіль складаються з простих речень, Ушинський теж властився для перших спостережень над складанням

і зв'язком речень до спеціально добраних прикладів. На заключення в підручнику даються завдання для праці над 15-тма зразковими творами художньої літератури, переважно байками Крилова («Руководство...», ч. II, с. 27).

Варто відзначити, що Ушинський вказував як на один з способів зміцнення граматичних знань учнів на вивчання напам'ять вірша, під час аналізу якого діти довідувалися про певне граматичне правило, та письмо напам'ять прислів'їв з певною орфограмою в корені окремих їх слів.

Загальний спосіб викладу в підручнику «Родное слово» (рік третій, розділ перший — граматичний) К. Д. Ушинський характеризує так:

«Всяке спостереження, якщо тільки можливо, спрямовується в нашому підручнику спочатку запитаннями, на які сам учень повинен дати відповіді. Потім з цих спостережень складається граматичне визначення або граматичне правило. Потім пропонується ряд вправ, що закріплюють в пам'яті дане визначення або правило. Якщо ж ми думаємо, що учень сам не може дати відповіді на запитання, запропоноване йому підручником, то ставимо тут же і відповідь. Запитання в цьому випадку вказує на прогалину в знанні учня, і тим самим допомагає вповнити цю прогалину. Добре усвідомлене запитання є вже половина відповіді» («Руководство...», ч. II, с. 28).

На початку спостереження й правила класифікуються в підручнику Ушинського. Означення і синтаксичні, етимологічні та орфографічні правила тут подаються поряд і розташовуються в певній послідовності за трудностю і відповідно до потреби засвоєння тих або інших орфограм, що вводяться в численні письмові вправи.

При неможливості подати учням в розборі повні пояснення через недостатню підготованість учнів, Ушинський припускає пояснення часткові, провізуарні, але не неправдиві.

Для розбору автор добирає прості за своїм змістом статті, що «майже не потребують змістових пояснень». На уроках граматики він радить змістовим, матеріальним розбором займатися по можливості менше, щоб не відтягати уваги дітей («Руководство...», ч. II, с. 29).

Коли учні познайомилися з деякою кількістю визначень і правил, виникає потреба оглянути вивчене та закріпити його повторенням. Для цього Ушинський вводить ряд питань так, щоб охопити весь опрацьований матеріал та систематизувати освоєні під час розбору граматичні поняття і правила.

Так, на думку Ушинського, система дидактична поступово переводиться на системну наукову. Він надавав великого значення в навчанні систематизації як способу «затримати в пам'яті численні і різноманітні

граматичні відомості». Водночас Ушинський підкреслював, що «повна наукова граматична система є вже справою другого курсу граматики — граматики систематичної, до якої (тут — В. М.) ми тільки готуємо дітей» («Руководство...», ч. II, с. 30).

Після аналізу уривку з казки Пушкіна та кількох систематичних повторень за питаннями Ушинський розділяє розбір на «змістовний, синтаксичний, етимологічний та орфографічний», вважаючи, що до цього учні вже підготовані системою запитань.

Далі він пропонує провадити повторення не за системою запитань, бо через численну кількість відомостей довелося б кожного разу будувати для повторення всього раніш опрацьованого дуже довгий запитальник, а шляхом розбору, проваджуваного самим учнем під керівництвом учителя. Автор підручника дає тільки зразки такого розбору та визначає систему аналізу. «У розборі віршів та байок, — пише він, — ми спочатку намагаємося вказати самий порядок розбору (ст. «Зима» і «Чиж та Голуб»), а потім, надаючи можливість встановлювати цей порядок самому викладачеві й учням, вказуємо тільки на нові, ще не помічені особливості в мові, що зустрічаються при розборі тієї або іншої байки (ст. «Лев і Лиса») — («Руководство...», ч. II, с. 95).

Це відповідає і настанові Ушинського поступово привчати учнів до все більшої самостійності у вивчанні граматики під керівництвом учителя та за допомогою підручника.

Одним з важливіших завдань школи Ушинський вважав виховання в учнів бажання і вміння самостійно працювати з книжкою. «Незалежно вже від спеціальної мети вивчання граматики за допомогою самостійних спостережень над мовою, ми маємо ще мету, як у цій частині «Родного слова» (може йде про рік третій, розділ перший—граматичний — В. М.), так і в інших, привчати дитину до самостійної праці та до самостійної бесіди з книжкою, що перед нею розкрито. Привчати дитину до розумної бесіди з книжкою та захопити до такої бесіди — «на наш погляд, одне з важливіших завдань школи» («Руководство...», ч. II, с. 97).

Наприкінці кожної розібраної та виучуваної статті в підручнику Ушинський подає ряд письмових вправ, переважно орфографічних. Посувати вперед, навички з письма, щоб учні швидше могли виконувати письмові праці, — це одне з головних завдань його підручника. Він пише: «Ми сподіваємося, що ці, вивчені і пояснені, як слід шістнадцять невеличких, легких віршів дадуть дітям непогану орфографію, яку доведеться потім доповнювати тільки в частках» («Руководство...», ч. II, с. 31).

Вчитель повинен, на думку Ушинського, провадити працю так, щоб учнівські зошити не були переповнені помилками, бо це

унеможливило ретельне і розумне виправлення їх учителем, а помилки, залишені без виправлення, або не пояснені учневі, та не помічені ним, «укорінюються неправильно писмо» (там же). Ушинський настоює на тому, «щоб як уривок з казки Пушкіна, наведений...» у першій половині граматики, так і всі 15 розібраних віршів, були вивчені дітьми напам'ять, і при тому так, щоб діти могли не тільки вимовляти, але й писати їх без будьякої помилки, пояснюючи всі розділові знаки й орфографію всіх слів, правопис яких не визначається тільки вимогою» («Руководство...», ч. II, с. 96).

Якщо в підручнику рекомендується повторення цілого вивченого доти уривка казки, то й цей уривок, на думку Ушинського, учні повинні писати напам'ять на класній дошці, як і кожний (зрозуміло, в різний час) з 15 віршів, поданих для розбору в книжці.

Автор закінчує: «Це повинно повторюватися доти, доки розбір в рша не буде остаточно зроблений. Повторень... боятися не слід, бо у всьому, що набувається навичкою, невпинні повторення є єдиним способом засвоєння» (там же, с.с. 96, 97).

Наприкінці практичної граматики Ушинський подає невеличку хрестоматію, що містить частково й оригінальні статії, спеціально написані для неї. Він називає цю хрестоматію граматичною. Її призначення — «служити спочатку посібником при вивчанні практичної граматики, а потім для повторення та доповнення помічених уже правил, і особливо правил правопису й розставляння знаків» («Руководство...», ч. II, с. 31).

Деякі з цих статей, зауважує автор, можуть бути повністю розібрані та вивчені напам'ять.

До роботи з дітьми над статтями, надрукованими в хрестоматії без розділових знаків, учитель, за порадою Ушинського, повинен ретельно готуватися, щоб вміло керувати читанням, списуванням на дошці та розбором цих текстів учнями.

Перші статті граматичної хрестоматії (29) призначаються автором для списування та вправ при вивчанні граматики. При цьому вчителю рекомендується в разі потреби доповнювати ці тексти іншими, коли виявиться недостатність матеріалу двох, трьох статей для досягнення поставленої мети. Останні статті граматичної хрестоматії призначаються для вправ на розставляння розділових знаків, повторення, доповнення орфографічних правил («Руководство...», ч. II, с.с. 35, 6).

Не вбачаючи труднощів для вчителя та учнів у роботі над книжкою «Родное слово», Ушинський у другій частині свого «Руководства» особливо підкреслює, що вчитель перш за все сам повинен ближче обізнатися з підручником. Доручаючи дітям

прочитати один або два з його параграфів і дати відповіді на запитання, він повинен, звичайно, усні відповіді дітей перевірити, виправити й після цього запропонувати їм виконати відповідну вправу за підручником до виучуваного розділу.

Грамотичні вправи можуть виконуватися усно й письмово. Через те, що в підручнику усні й письмові вправи не завжди розмежовані, вчителів надається можливість

кожного разу вирішувати, як і коли слід учням виконати вправу усно або письмово. На подані в підручнику вправи для учнів Ушинський дивиться лише, як на певні зразки, що за ними вчитель може самостійно будувати й додаткові вправи, коли вміщених у книжці буде замало для «повного обізнання учнів з якимнебудь грамотичним поняттям і правилом» («Руководство...» ч. II, с. 96).

П. К. ВОЛИНСЬКИЙ,

канд. педаг. наук.

К. Д. Ушинський про пояснювальне читання

Надзвичайно цінним внеском К. Д. Ушинського у вітчизняну педагогіку є розробка ним методики пояснювального читання.

Його підручники «Родное слово» та методичний посібник до них «Руководство к преподаванию по «Родному слову»» знаменують собою певний історичний поворот у житті російської початкової школи. Відомий педагог 70-х років XIX ст. С. Миропільський писав про «Родное слово» Ушинського: «Після німецької мертвечини, затхлого повчання у вигляді сентенцій, моральних оповідань, зразків добродетності, раптом зазвучала в школі жива мова, пролунав різкий веселий дитячий сміх. Ушинський в педагогії своїм «Родным словом» зробив те саме, що колись Пушкін в поезії своїм «Русланом» та «Братями-разбойниками». Коли в школі стали читати казки, пісеньки, веселі й мудрі прислів'я, загадки, — досвідчені люди понуро й недовірко похитували головою і вважали це читання гріховним, мало не наругою над школою... Питання йшло про боротьбу між старою й новою школою, між старою учобою і новим виховуючим навчанням. Успіх «Родного слова», величезний, нечуваний у нас успіх, був торжеством нової школи, нового навчання, нового методу і — смертним вироком старій, віджилій рутині старобукварної учоби».

В 1864 році царське міністерство освіти видало нове «Положення про початкові народні школи». «Положення» і відповідні програми намічали дуже обмежене коло знань для цього типу шкіл. Ось які були предмети навчального курсу початкової школи: а) закон божий, б) читання за книгами громадянського й церковного друку, в) письмо, г) перші чотири дії арифметики й д) церковний спів.

Ясно, що і звужений курс початкової школи й заскорузлі методи навчання не

могли задовольнити прогресивної частини російського вчительства. Педагогічна преса 60-х років XIX ст. наполегливо обговорює насущні питання початкової освіти, виявляє великий інтерес до методів навчання в початковій школі. Найвизначнішу роль в опрацюванні цих питань відіграв Ушинський. Своїми підручниками «Родное слово» та методичним посібником до них він вніс у початкову школу новий зміст навчання, сміливо поширив його обсяг, насадив нові методи навчальної роботи.

Великий педагог поставив на чолі предметів шкільного навчання рідну мову, а книжку для читання зробив джерелом не тільки вивчення дитиною рідної мови, а й розвитку її мислення, збагачення її знань про природу, оточення, людські взаємовідносини, а також виховання в душі народності.

Ушинський вбачав у рідній мові «великого народного педагога». «Засвоюючи рідну мову, — писав він у статті «Родное слово», — дитина засвоює не самі лише слова, їх сполучення і видозміни, але й безмежну кількість понять, поглядів на речі, численні думки, почуття, художні образи, логіку й філософію мови». Він підкреслював також велике значення рідної мови у вихованні патріотизму, вказуючи, що дитина прилучається «за допомогою зразкових творів усної словесності й художньої літератури до ідеалів народного життя, відбитих у цих творах» («О первоначальном преподавании русского языка»).

Три завдання висуває великий педагог перед навчанням рідної мови в школі: 1) розвинути у дітей дар слова, 2) ввести їх у свідоме володіння скарбами рідної мови і 3) засвоїти грамотичні закони мови в їх логічній системі. Ці три завдання повинні виконуватися одночасно й спільно.